

GERGICS Tünde

PhD-hallgató

**Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar,
Földtudományok Doktori Iskola, Geopolitikai Program,
Pécs**

PhD student

**University of Pécs, Faculty of Natural Sciences,
Doctoral School of Earth Sciences, Geopolitical Program,
Pécs, Hungary**

email: gergics@gmail.com

A MAGYAR RÉGIÓK FEJLŐDÉSE ÉS KAPCSOLÓDÁSA AZ EURÓPAI GEODESIGN MODELLEKHEZ

**DEVELOPMENT OF HUNGARIAN REGIONS AND THEIR
INTERFACE WITH EUROPEAN GEODESIGN MODELS**

ABSTRACT

Each region has different capabilities: different natural resources, population composition, education, motivation, cultures, habits, wages, different capital volume and different levels of knowledge capital are available; accordingly each area develops essentially through inequalities.

The Hungarian regions are struggling with the „inertia of the crawl path” based on numerous studies. The development of the border regions is still marked by 100 years ago Trianon, which cut off the former village-city relations in several stages, leaving cities deprived of their catchment areas and villages isolated from their centres. Later, the change of regime caused preservation and/or strengthening of former centres due to the loss of East market and industrial restructuring and lack of appropriate development concepts. Accession to the European Union has brought about a number of changes in regional policy, which have also affected the development of the regions.

The developmental divide of the Hungarian regions is presented by rethinking and depicting the European spatial structure, so-called geodesign, models, assuming that the Hungarian part of the ‘Boomerang’ which was created by Gorzelak has a more extensive development zone now than it had almost 25 years ago: it is not just the Vienna-Budapest axis that stands out.

Kulcsszavak: régiók, gazdasági fejlődés, egyenlőtlenségek, centrum-periféria, térszerkezeti modellek, geodesign, Magyarország

Keynotes: regions, economic growth, development, inequalities, centre, periphery, spatial structure models, geodesign, Hungary

1. Bevezetés

Minden régió más adottságokkal rendelkezik; különböző természeti erőforrásokat birtokol, más a népesség összetétele, végzettsége, motivációi, kulturái, szokásai, munkabírása, eltérő volumenű tőkeállomány, illetve különböző színvonalú tudástőke áll rendelkezésre, így minden terület alapvetően az egyenlőtlenségeken keresztül fejlődik.

A magyar régiók a „bejárt út tehetetlenségével” küzdenek számos kutatás alapján. A határmenti régiók fejlődésére még ma is rányomja bélyegét a 100 évvel ezelőtti Trianon, mely több szakaszon is elvágta a korábbi falu-város kapcsolatokat, így vonzaskörzetüktől megfosztott városok, illetve centrumuktól elszigetelt falvak maradtak magukra. Később a rendszerváltás az ipar keleti piacvesztése és szerkezeti átalakulásával a megfelelő fejlesztési koncepciók hiánya miatt a korábbi centrumtérsegek fennmaradását és/vagy megerősödését okozta. Az európai uniós csatlakozás a területi politikában több változást is hozott, melyek szintén hatással voltak a régiók fejlődésére.

A magyar régiók fejlettségi megosztottsága az európai térszerkezeti, ún. geodesign modellek újragondolásával, ábrázolásával kerül bemutatásra, azzal az előzetes feltevéssel, hogy Gorzelak által megalkotott „Bumeráng” magyarországi része mára kiterjedtebb fejlettségi zónát mutat a közel 25 évvel ezelőttihez képest: nem csak a Bécs-Budapest tengely emelkedik ki, továbbá nem egyedül a Balaton, mint turisztikai régió rendelkezik fejlődési potenciállal. A tanulmány a modell által meghatározott, az akkori magyar területek fejlődési irányait veti össze a jelenkori fejlettséggel és egyben reflektál azokra.

2. Fogalmi keretrendszer

A régió a térszerveződés alapegysége, egy rugalmasan értelmezhető gyűjtőfogalom. A szakirodalomban többféle definíciót találunk, Walter Isard szerint egy vagy több olyan probléma alapján lehatárolt térség, amit a regionális tudománnyal foglalkozók vizsgálni szeretnének. Edgar M. Hoover élcelődése alapján olyan térségként is leírható, amire a kutató elnyerte megbízását.¹

A régió meghatározást két értelemben is használhatjuk; az egyik a földrajzilag összekapcsolódó államcsoportok, regionális integrációk, melyeket pontosabban a makrorégió kifejezéssel írhatunk le, és főként a világgazdaságtani vizsgálatokhoz alkalmazzuk. A másik az országon belüli területegységre, a lokális és az országos szint közötti szintre alkalmazható, mely több szomszédos települést/ településrészt magában foglal; a tanulmányban is e jelentéssel kerül alkalmazásra.²

A régió kialakulását és új entitássá válását három folyamat alakítja: a regionalizáció, vagyis a tér elkülönített egységekre bontása (mely történhet kívülről pl. állami szintről, vagy belülről pl. települések szerveződésével), a regionalizálódás, „amikor a térségi reálfolyamatok fokozatosan kikényszerítik egy új területi entitás kialakítását, éppen az erős, vagy a jól elkülönült összetartozás, kohézió alapján”³, illetve a regionalizmus, maga az intézményesítés alapja, az identitás, az összetartozás és a közös értékek hatása a homogenizálódásra.

A régió meghatározásának komplexitása a tipizálásában is megmutatkozik. Számos régiócsoportosítás létezik különféle megközelítési szempontokból. A regionális tudományban az egyik legelfogadottabb csoportosítás a következő⁴:

- tervezési/programozási régió: politikai-kormányzati lehatárolás közigazgatási-statisztikai céllal, ilyen az Európai Unió NUTS-rendszere, melyben a régió kifejezés gyűjtőfogalomként használatos (az 5 különböző – 3 regionális és 2 lokális – szintből a regionális politika alapkategóriája a NUTS2 szint);
- csomóponti régió: elsősorban gazdasági alapokon szerveződő pólus egy vagy több nagyváros összekapcsolódásából kialakult vonzáskörzet, mely nem feltétlenül átfedésmentes, vagy teljes térfelosztást feltételező, elsősorban gazdaságfejlesztésben alkalmazzák (a régióon belüli kapcsolatok lehetnek vertikálisak vagy horizontálisak);
- homogén régió: többnyire a szimbolikus térhez kapcsolható, de földrajzi alapon is lehet a hasonlóság elvén lehatárolni ilyen régiókat, például mezőgazdasági, ipari, idegenforgalmi régiók.

Csomóponti régió alapon megjelenhet az urbánus-rurális megközelítés, mint centrum-periféria fejlett-kevésbé fejlett tér elkülönítése. Vagy a centrum-térség nagysága alapján metropolitan és micropolitan térségek meghatározása.

A legtöbb tipizálás a fejlettségi szintek és a fejlődési képesség/versenyképesség alapján került kidolgozásra. Az Európai Unióban is számos kutatást végeztek a hatékony lehatárolás és fejlesztési tervek kidolgozása érdekében, többnyire a tervezési/programozási típusú régiók csoportosítására. Az egyik legismertebb csoportosítás a vásárlóerőparitáson számított egy főre jutó bruttó hazai össztermék alapján a kohéziós politikában jelenik meg, 2000-2013 között elmaradott és nem elmaradott régiók, 2014-től fejlett, átmeneti és kevésbé fejlett régiók csoportosítását alkalmazzák.⁵

A helyzet a helyek rendezettségi viszonya, mely mindig relatív, színonimája a fekvés. Két kitüntetett helyzet a centrum és a periféria. A centrum a fizikai (geometriai) térben középpontként (bizonyos esetekben súlypontként) határozható meg; az a pont, amelyhez a vizsgált terület többi pontja összességében a legközelebb helyezkedik el. A centrumtól a legtávolabb eső pontok pedig a perifériát, vagy a peremi zónát jelentik. Ekképpen a fizikai térben a centrum-periféria reláció a földrajzi távolsággal fejezhető ki.⁶

Társadalmi-gazdasági értelemben a centrum áramlási és hálózati csomóponti jelleggel rendelkezik, irányítási vezető szerepe van. A periféria ezzel ellentétes jellegű, de a negatív társadalmi-gazdasági jelenségek erősödési pontját, illetve az elszigeteltséget is magába foglalhatja. Fejlettségi/gazdasági értelmezésben a centrum és periféria között értékegyenlőtlenség van mind jövedelemben, mind hatékonyságban; a centrumok a fejlett, míg a perifériák az elmaradott térségeket jelentik. Hatalmi/társadalmi relációban a centrum-periféria közötti érdekérvényesítési aszimmetriából adódó függés jelenik meg, ahol a hatalmi elit a centrum, a kiszolgáltatott tömeg pedig a periférián helyezkedik el.⁷ A centrum-periféria viszony politikai, társadalmi és gazdasági értelemben dinamikus, folyamatosan újrendeződő struktúra. Ekképpen meghatározható egy átmeneti térség, a félperiféria, mely kialakulhat a centrumtól történő leszakadással, vagy a perifériából való kiemelkedéssel és tarthat a fejlődés útján a centrum vagy lemaradás/hanyatlás során a periféria felé.⁸

3. A magyar régiók fejlődéstörténete

Az első tervezési régiók létrehozása az államalapítás idejéhez köthetők. Szent István király tekinthető a magyar megyerendszer megalkotójának.

A kialakított igazgatási egységek központjai a várak voltak (melyek fontos gazdasági központokká váltak), élükön az ispánnal. Bár a történészek német, görög, szláv jelleget is felfedeztek a vármegyrendszer szerkezetében, az a magyar fejlődés terméke, egy sajátos és eredeti térfelosztás, mely Géza fejedelem korában kezdődhetett, így kialakítása bizonyos meglévő szerveződésekre is épülhetett (előzménye a nemzettség lehetett). Számukat tekintve 45 vármegye lehetett István király uralkodása idején, mindazonáltal a vélekedések találhatók széles szórással, 25-től egészen 72-ig. A XII. században pedig 70 és 80 közé teszik számukat.⁹

Ehhez kapcsolódóan a magyar területek fejlődésében a honfoglalás idejü letelepedések is szerepet játszottak. Erdély, Alföld és a határmenti „gyepü” terület majdnem teljesen lakatlan volt. A kivételes természeti adottságokkal rendelkező Duna-Tisza-közén a maradibb szellemű, harcokban csak ritkán résztvevő törzsek telepedtek meg, akik elsősorban vadászatból, halászatból és állattartásból éltek. Az ország nyugati és észak-nyugati részén a harcias, kalandozásokban jártas, műveltebb és pompakedvelő törzsek meghódították az ott élő népeket (többségében szlávokat), továbbá rabszolgáikkal műveltették a földeket. Az államalapítás környékén a hittérítőkkel külföldi telepések is érkeztek, a németek a nyugati határszélre, míg a latinok (főként olaszok) Esztergom és Székesfehérvár környékére települtek. A sűrűbben lakott dunántúli részeken állandósultak a telephelyek, ahol előtérbe került a kenyérmagvak termesztése és az állattartásnak már csak másodlagos szerep jutott. A főként külföldről érkezők telepei kereskedővárosokká fejlődnek a Duna mentén (Esztergom, Győr, Pozsony, Sopron, Óvár, Buda, Pest stb.), valamint az ország szívében, vagyis Székesfehérvár vidékén. Az előrehaladást megállítja az 1241-1242-es tartárjárás, melynek következménye – többek között – a magyar lakosság közel megféleződése volt.

A tatárok kivonulása után a vármegyék irányításában egyre nagyobb szerepet kapott a nemesség. Károly Róbert pénzügypolitikája és az arany – az ezüsthöz képest – megnövekedett értékének következménye volt az ország Európában egyedülálló felemelkedése, mely növelte a külföldi kereskedelmet, valamint a kereskedelmi összeköttetéseket, így bekapcsolódva a közép-európai nagykereskedelmi úthálózatba számos magyar gócponttal (Pozsony, Kassa, Nagyszombat, Sopron, Buda, Nagyvárad, Brassó stb.).¹⁰

A XV. század végétől a XVIII. század elejéig a járványok és a háborús pusztítások jelentősen csökkentették a népességszámot, melynek következtében termelésük és fogyasztásuk is csökkent, így a gazdaság is visszaesett. A XVIII. század elejétől a Habsburg Birodalom keretein belül indul meg az újabb gazdasági felzárkózás Európához (majorsági gazdál-

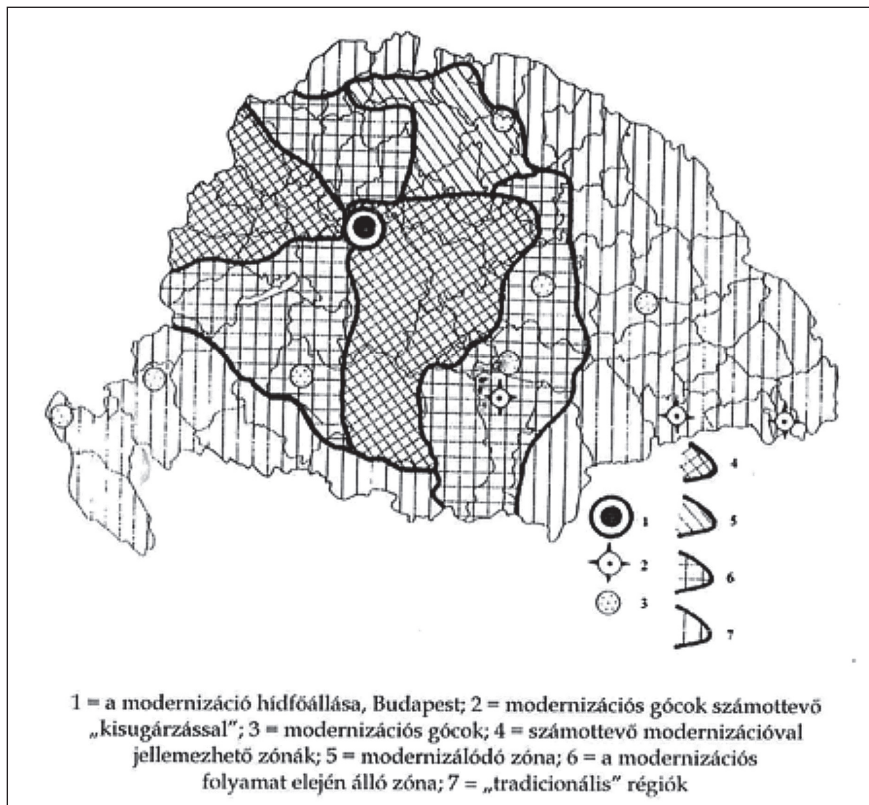
ködés, céhszervezet, korszerű bányászat). A magyar területen belül három nagyobb fejlődési régiót lehetett megkülönböztetni: a legfejletlenebb volt a török hódoltság területe, egy átmeneti lassúbb fejlődés volt Erdélyben és a legfejlettebb terület a főként nyugati, korábbi királyi Magyarország nem török hódoltságú része.¹¹

A kiegyezést követő 1876-77-es megyerendezéseket követően összesen 63 volt a Magyar Királyság vármegyéinek száma, amihez hozzátartozott még a Horvát-Szlavónország nyolc vármegyéje. Az első világháborúig az ország gazdasági növekedési rátája a nyugati országokéhoz hasonlóan magas fejlődést mutatott (a GDP éves növekedése egyes számítások szerint átlagosan 2,4, más számítások szerint átlagosan 3,2 százalékos lehetett), melynek köszönhetően az egy főre jutó GDP alapján a nyugati országok 40-50 százalékos, Ausztria és Olaszország 70-80 százalékos szintjén állt a magyar gazdaság. Az első világháborúig a főváros és vonzáskörzete erősödött meg elsődlegesen, illetve mellékesen néhány vidéki centrum növelte szerepét.¹²

Beluszky a XX. század eleji adatokat vizsgálva a fejlettség alapján öt különböző ún. modernizációs zónára (1. ábra) osztotta Magyarországot.¹³

- A modernizáció hídfőállása Budapest volt, amely közlekedési, kereskedelmi, ipari, politikai és innovációs központi szerepet is betöltött.
- A második típus a számottevő modernizációval jellemezhető zónák. A nyugat-magyarországi modernizációs ék, a Budapest-Bécs tengely mentén kiemelt forgalmi helyzettel rendelkezett. Az Alföldi térség a korszakban az ország exportjának nagy részét állította elő, továbbá a városok fejlődése elősegítette a modernizációt.
- A modernizálódó zónába, vagyis az átlagosnál kedvezőbb modernizációs értékkel rendelkező zónába a Felvidék középső harmada tartozott. Ebben a régióban a modernizáció motorja az ipar, azon belül is főként a gyáripar volt, mely vonzotta a kereskedelmet, a pénzintézeteket, az oktatást és az innovációt.
- A negyedik típus a modernizációs folyamat elején álló zóna, ami a közepesen modernizálódott régiókat jelentette, összesen három ilyen egybefüggő régió különült el: a Felvidék nyugati része, a Közép- és Dél-Dunántúl területe és a közties zóna Szabolcs vármegyétől Bihar, Arad vármegyéken át Temes vármegye déli határáig.
- Az ötödik típusba a tradicionális, vagyis alig modernizálódó régiók tartoztak: Kelet-Magyarország térsége és Horvát-Szlavónország területe.

1. ábra: Magyarország modernizációs zónái a XX. század elején

Forrás: Beluszky Pál: A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországon. 22. old. in.: Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „...ahol a határ elvált” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota

Az I. világháború félbeszakította a fejlődést; a veszteségek, a kimerülés, az éhínségek, a forráshiány, az infláció, a termelési elmaradottság, a világpiacon krízis (stb.) gazdasági összeomláshoz vezettek. A trianoni döntések következtében Magyarország területének hetven, lakosságának hatvan százalékát elvesztette, a területi lecsatolások nagy része részben vagy teljesen elvesztette az ipari nyersanyagellátó helyeket.¹⁴ Az István király által alkotott közigazgatási alapegységek, a világháború előtti 71 vármegye döntő többsége külföldre került, gyakorlatilag minden „új határ” menti vármegye „szétszakadt”, jobb esetben a centrumaik maradtak határon belül leszakítva a vonzáskörzetük egy részétől, rosszabb esetben falvak és kisebb települé-

sek maradtak vonzáskörzetük nélkül. Tíz nagy vonzáskörzet került határon kívülre (amiből kettő első és három másodrangú vonzáskörzetnek számított), a vasúti Losonctól Szabadkáig és a Dunáig tartó „körgyűrű” teljes egészében külföldre került, sőt a nagy folyók találkozási pontjai is. Az 1923-as összevonások (1923. évi XXXV. tv cikk) létrehozta bizonyos „közigazgatásilag egyelőre egyesített” vármegyéket, de nevéből is adódóan csak közigazgatásilag alkottak ezen területek egységet. 1929-ben összesen 25 vármegye volt az országban.¹⁵

A két világháború között Magyarország Európa leglassabban fejlődő országai közé került (egy főre jutó GDP növekedése átlagosan évi 0,8 százalékosra tehető). A korszakban a főváros súlya egyre nőtt, a lecsatolások után a lakosság 15 százaléka élt Budapest és környékén, a forgalom 90 százaléka Budapesten haladt át, a korszak egyedüli dinamikus térsége volt.¹⁶ Tímár az időszakban négy nagyobb regionális egységet különít el alapvetően földrajzi lehatárolásban, de kiegészülve a fővárosi rész elkülönítésével; Dunántúl, Észak, Alföld, valamint Budapest és környéke.¹⁷

A II. világháborúban az ország hadszíntérré válásának következménye, hogy a magyar nemzeti vagyon közel 40 százaléka elpusztult, ezzel pedig az egyik legsúlyosabb károsodást szenvedett országgá váltunk. A háborút követően hatalmas társadalmi és politikai átalakulás kezdődött (radikális földosztás, állami beavatkozás erősödése, proletárdiktatúra, tervgazdálkodás bevezetése, ipar újjáépítése, oktatási forradalom stb.). Az általánosan pazarló gazdálkodás ellenére a GDP átlagosan évi 5-6 százalékos emelkedést ért el, melyben nagy szerepe volt az ipar megerősödésének (1950-67 között az ipari termelés a négyszeresére nőtt, 1965-ben a GDP 67 százaléka az iparból származott), továbbá az életszínvonal is javult. A népesség gyarapodott, 1962-ben már 10 millió fölötti volt a lakosság száma, tömeges városba áramlások történtek, a falvakból is inkább községekbe költöztek, aminek következtében a hatvanas évek végére az urbanizációs ráta 50 százalék fölé ment. A háború lezárása után a földreformmal megindul a megyék helyzetének kezelése is, az 1949. évi XXVI. törvény és az azt követő rendeletek sora (összefoglalóan az 1950-es megyerendezés) lehatárolja a ma is használatban lévő közigazgatási megyék területeit (azóta csak 1990-ben 4 megye átnevezése történt, de területmódosítás nem).¹⁸

Országos szintű regionális tervezés először 1949-ben készült az első ötéves terv kidolgozásához, mely abban a tekintetben egyedülálló volt Európában, hogy az egész településhálózatból kiindulva lett megalkotva, az ország vezetése azonban nem találta üdvözlendőnek a regionális tervezést, így az még váratott magára. 1958-ban MT rendelet született arról, hogy

regionális vizsgálatok és tervek készüljenek az ország egészére. Ekképpen sorra születtek a megyei településhálózat-fejlesztési tervek, a speciális ipari és üdülőkörzeti területi tervek¹⁹, illetve készültek határ menti, szomszédos országokkal koordinált regionális tervek²⁰. Az 1960-70-es években szakmai vita alakult ki a gazdasági körzetekre bontással kapcsolatosan, volt 6, 10, 12 és 14 régiós javaslat is. A regionális tervek többségének megvalósításával az életszínvonal mind észak-dél, mind kelet-nyugat között a kiegyenlítődés felé mozdult, mindazonáltal a főváros tehermentesítésére irányuló tervek következményeként az ipari decentralizáció szellemi és irányítási koncentrációt okozott.²¹

Az 1970-es évek világválságai rávilágítottak a magyar gazdaság elmaradottságára, az adósságok egyre csak nőttek, gazdasági nehézségek léptek fel, így a nyolcvanas évek második felében megindul a kiútkeresés, majd a rendszerváltás.²²

A rendszerváltást követően Cséfalvay²³ három nagy fejlődési területet különít el Magyarországon.

- Fejlett régiók; Budapest és Nyugat-Dunántúl, ahol a gazdasági átforgalmazásban a külföldi kis- és nagytőke, valamint a hazai kis- és nagyvállalkozások egyaránt fontos szerepet töltek be, és ahol a privatizáció, a magángazdaság átalakulása, a vegyes vállalatok megjelenése előrehaladott volt, illetve pozitív társadalmi folyamatokkal találkozott.
- Átmeneti jellegű régiók; a déli megyék, ahol az átalakulásban döntő szerepe a hazai vállalatoknak jutott, a privatizáció átlagos ütemű, a magángazdaság kevésbé volt fejlett, a vállalatok pedig kevés alaptőkével rendelkeztek.
- Észak-Alföld és Észak-Magyarország régiója, ahol a hazai nagyvállalatokra koncentrált a privatizáció, kiszorítva a kis- és középvállalkozói réteget, monopolhelyzetben tartva a nagyvállalatokat, ezáltal a modernizációnak kevesebb teret engedve.

A nyugati törekvések, azon belül is az európai uniós csatlakozás a régiókra irányította a figyelmet. Az 1996. évi XXI. törvény hét régiót (Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl, Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Dél-Alföld) hozott létre. Megkezdődött a felkészülés az uniós követelmények alapján a regionális politikába való bekapcsolódásba, az 1996-os törvényt az 1999. évi XCII. és a 2004. évi LXXV. törvény erősítette meg. A 2004-es uniós csatlakozás során a statisztikai régiók a 1059/2003/EK rendelete alapján a NUTS rendszer részei lettek²⁴. A 2003-as rendeletet számos további EU rendelet²⁵ követte a régiók módosítási lehetősége miatt, melyek közül Magyarországra vonatkozóan a

2019/1755 rendelet helyezte hatályba Közép-Magyarország NUTS2 szintű régió kettéválasztását Budapestre és Pest megyére.

4. Kelet-Közép-Európa térszerkezeti modelljei

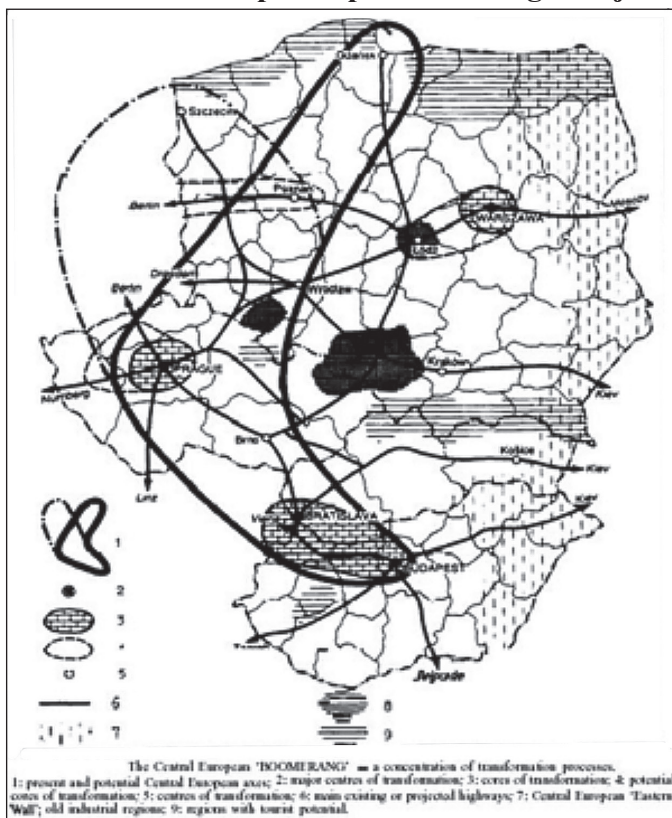
A térszerkezet-elemzések egy vizsgált nagyobb területi egység közös ismérvekkel lehatárolható alkotóelemekre bontásával azok jövőbeli fejlődési irányai feltárására készülnek, annak szemléltetésére, hogy milyen fejlesztési beavatkozások szükségesek. Ezen elemzések megállapításainak szemléltetési eszköze a térképi ábrázolás.²⁶

Az európai térszerkezeti modellek alapvetően a centrum-periféria felosztás elveit követik, törekednek a centrumtérsegek (és vonzáskörzeteik) feltárására.²⁷ Nyugat-Európában már az 1960-as évektől születtek térszerkezeti modellek, mint az Arany háromszög, vagy a Fennsík, ám a nagy „áttörést” Roger Brunet francia geográfus 1989-ben publikált Európai Gerinc, vagy más néven a Kék Banán megalkotása jelentette. Meg kell jegyezni, hogy ez egy alaposan kidolgozott, városhálózati elemzéseken és tradicionális, történelmileg a középkorig visszanyúló összefonódások figyelembevételével kialakított modell, mely olyan felkapott lett, hogy ezt követően sorra születtek az újabb „alakzatok”.²⁸ A legtöbb ilyen modell kialakításában szerepet játszott a politikai nyomás, az országok versengése, annak bizonyítása, hogy érdemes az adott térségbe befektetni, hiszen egy fejlődési tengely mentén, vagy fejlődési térséghez kapcsolódó az adott terület. Így joggal nevezik a térszerkezeti modelleket geodesign modelleknek, hiszen a legtöbbjük alapos elemzések nélkül született, rengeteg kritikával illetett, sőt létük megkérdőjelezett.

Nyugat-európai mintára a rendszerváltást követően Kelet-Közép-Európa sem maradt ki a geodesign modellek alkotásából. Számos modell még elnevezésében is reflektált a nyugati mintákra, mint a Budapest–Bécs–Prága arany háromszög, a Közép-európai Pentagon (Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Varsó csúcsokkal), vagy a különféle banán alakzatok. Az első közép-európai geodesign modellek között található a Német Púp, mely Németország újraegyesítését követően a Kék Banánhoz kapcsolódva a német területek elsődleges fejlődési irányát volt hivatott kijelölni, Hamburg, Hannover, Bréma térségét. A német kutatók – a keleti területek felzárkóztatásához – meghatároztak egy Berlin, Prága, Pozsony, Bécs, Budapest egyenes zónát, mely később Uborka néven lett híresebb. Ettől szélesebb kiterjedésben, Ljubljanaig és Zágrábig húzódva megkülönböztethetünk egy ún. Új Banánt,

vagy Kelet-európai Banánt, mely egy elég kiterjedt észak-nyugati zónát fed le Magyarországon. Talán az egyik legismertebb kelet-közép-európai geo-design modell a lengyel Gorzelak által 1996-ban publikált Közép-európai Bumeráng, vagy egyszerűen Bumeráng (továbbá Vörös Bumeráng, vagy Kék Banán 2 névvel is illetik).²⁹

2. ábra: A Közép-európai Bumeráng ábrája

Jelmagyarázat: 1. jelenlegi és potenciális közép-európai térség („Bumeráng”); 2. a transzformáció fő centrumai; 3. a transzformáció magterületei; 4. a transzformáció potenciális magterületei; 5. a transzformáció centrumai; 6. a fő jelenlegi és tervezett autópályák; 7. a közép-európai „Keleti fal”; 8. régi ipari régiók; 9. régiók turisztikai potenciállal.

Forrás: Gorzelak, Gregorz (1996): The Regional Dimension of Transformation in Central Europe. Regional Studies Association. London. 160. old.

Gorzelak modelljében a kilencvenes évek elején Magyarország szempontjából a Bécs-Budapest tengely menti területek (megyék) emelkednek ki, mint akkori fejlődési magterület. Ezen kívül a Balaton régiója – mint turisztikai és nem statisztikai régió; Veszprém megye déli fele, továbbá kisebb részben Somogy és Zala megyék Balaton parti területei – turisztikailag potenciális fejlődési terület jelölést kapott. A transzformáció centrumaként egyedül Budapest van kiemelve. A legkeletibb megyék pedig a keleti fal hatásaként, a legelmaradottabb régiókként vannak feltüntetve, melyek elszigeteltek a fejlődés szempontjából is.

A kelet-közép-európai térség fejlődésére is vonatkozó Európát átfogó modellek közül kiemelkedő a Sárga Banán, mely Párizstól Berlinig, további lehetőségként Varsóig, sőt tovább a keleti Hanza városokig terjed, és amely a Kék Banánnal együttesen egy Kereszt Banánt alkot, amit egyesek Gombának hívnak. Kunzmann Európai Szőlő modellje (Szőlő(fürt) vagy Kék Szőlő néven is ismert) policentrikus térstruktúrát vázol fel, véleménye szerint Európában a gazdaság mozgatórugói a nagyvárosi régiók, és melyben magyar terület csupán Bécs vonzáskörzeteként szerepel. Továbbá kiemelhető még a Vörös Polip, mely szerint az európai centrumtérségnek nyúlványai vannak, a 2000 és 2040 közötti időszakra a fejlődést az „eurofolyosók” mentén képzeltek el, így a Polip egyik karja Magyarországot a Bécs–Budapest–Szeged vonalon szeli át.³⁰

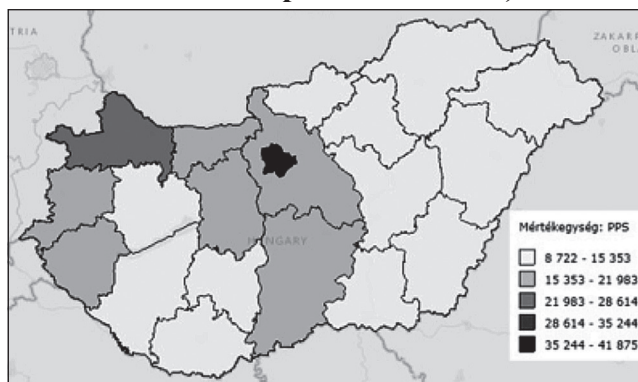
A továbbiakban a magyar régiók fejlettségének összehasonlítási alapját a közel 25 éves Bumeráng elmélet képezi, mely ugyan sok kritikát kapott, főként olyan összefüggő terület ábrázolásáért, amelynek nincsen olyan mélyre nyúló alapja, mint a nyugat-európai Kék Banánnak. Mindazonáltal a magyar területek fejlődési irányai összevethetőek a közel negyed évszázada által várt irányokkal és egyben reflektálhat azokra.

5. A Bumeráng elmélet „képe” a mai Magyarországon

A vizsgálatok alapját a Központi Statisztikai Hivatal megyei (uniós NUTS3-as szintű) adatai képezik, melyek a geodesign bevett módszerével, a térképes ábrázolással kerülnek bemutatásra.³¹

A gazdaság fejlettségi állapotát elsődlegesen az egy főre jutó (vásárlóerőparitáson számolt) bruttó hazai össztermékkel (GDP) fejezhetjük ki.

3. ábra: Egy főre jutó GDP 2017-ben NUTS3 szinten (euró, vásárlóerőparitáson mérve)

Forrás: KSH Interaktív térképek

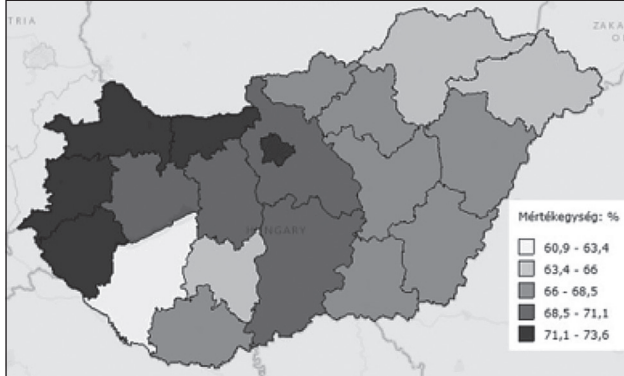
A megyék fejlettségi szintjét ábrázolva kivethető, hogy az ország középső, nyugati és észak-nyugati részei tekinthetők fejlettebbnek. Egy főre jutóan Budapest az országos átlag kétszeresét is megtermeli a bruttó hazai összterméknek, az országos átlag fölött teljesít még Győr-Moson-Sopron megye, továbbá épphogy meghaladva azt Fejér megye is. Budapest, mint a legfejlettebb térség továbbra is kiemelt szereppel bír, majdnem ötszörös a GDP termelése a legkevésbé fejlett megyééhez (Nógrád megyééhez) képest. A főváros túlsúlyát mutatja az a tény is, hogy Magyarország GDP-jének több mint 36 százalékát állítja elő. NUTS2 szinten Budapest mögött, de még az országos átlagot meghaladva Nyugat-Dunántúl szerepel, illetve a 90 százalékos szintet meghaladva még Közép-Dunántúl.³²

A gazdaság fejlettségét még egy sor további mutató vizsgálatával is kifejezhetjük, ezek közül kiemelten a foglalkoztatás, a keresetek, a vállalkozások és a turizmus kerül (a tanulmány meghatározott kereteire való tekintettel röviden) bemutatásra.

A következő ábra a 15-64 éves korosztály foglalkoztatási rátáját mutatja.

A foglalkoztatottsági helyzet szintén az észak-nyugati és a középső (Budapest, Pest és Bács-Kiskun) megyékben a legjobb. A keleti megyék kevésbé jó teljesítménye mellett kitűnik a Dél-Dunántúl területe is. A legrosszabb helyzet Somogy megyében és Tolna megyében áll fenn, továbbá Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék is elmaradottabbak.

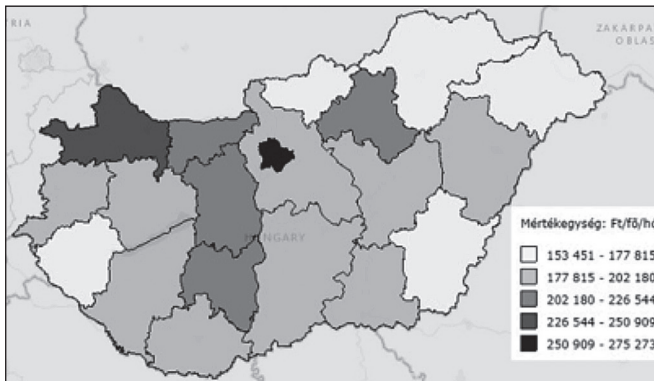
4. ábra: Foglalkoztatási ráta NUTS3 szinten, 2018

Forrás: KSH Interaktív térképek

A következő ábra a nettó átlagkeresetet mutatja a teljes munkaidőben alkalmazásban állók esetében.

5. ábra: Teljes munkaidőben alkalmazásban állók nettó átlagkeresete, 2018 (Forint/fő/hó)

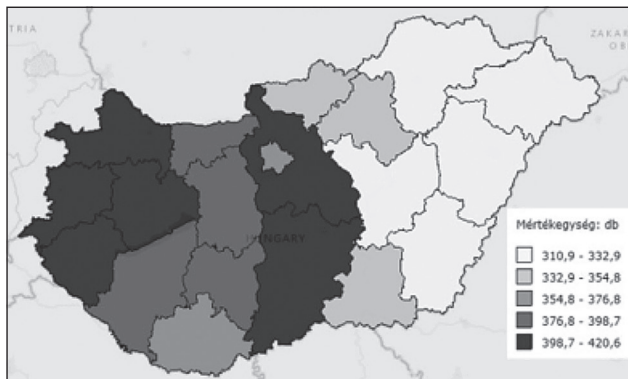

Forrás: KSH Interaktív térképek

A nettó átlagkeresetek majdnem kétszer akkorák Budapesten, mint a legalacsonyabb értékkel rendelkező megyében, így a főváros kiemelkedő a keresetek tekintetében. A keresetek még viszonylag magasabbnak tekinthetők az észak-nyugati megyékben, továbbá Fejér, Tolna és Heves megyékben.

A keresetek mellett a jövedelmi viszonyokat jól szemléltetheti a személygépkocsik száma is, melyet a következő ábra mutat.

6. ábra: Személygépkocsik száma ezer lakosra, 2018

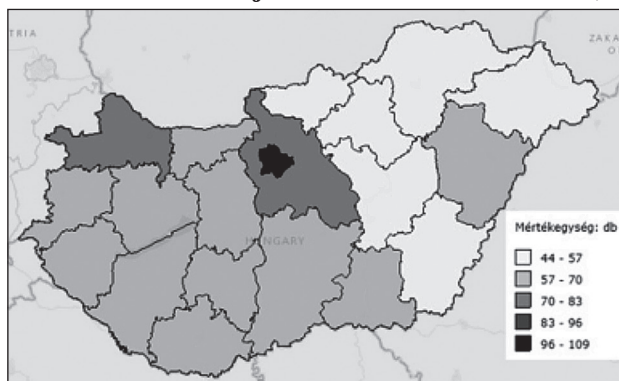

Forrás: KSH Interaktív térképek

Erőteljes kelet-nyugati különbségek mutatkoznak az ezer lakosra jutó személygépkocsik számát vizsgálva, az öt legkeletebbre elhelyezkedő megye bír a legalacsonyabb értékekkel. A legjobb értékekkel döntően az észak-nyugati, továbbá Pest és Bács-Kiskun megye rendelkezik.

A vállalatok tekintetében az ezer lakosra jutó vállalatok számát érdemes kiemelni, melyet az alábbi ábra szemléltet.

7. ábra: Ezer lakosra jutó vállalkozások száma, 2016

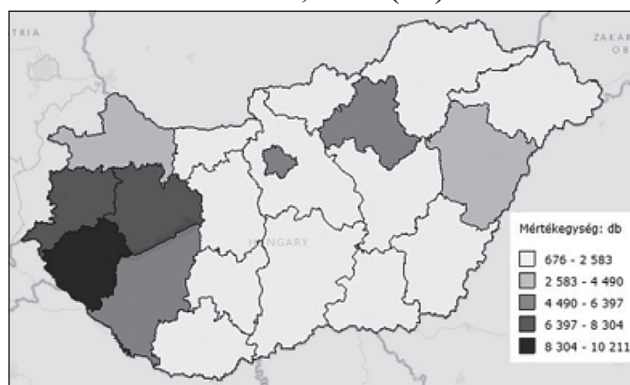
Forrás: KSH Interaktív térképek

Az ezer lakosra jutó vállalatok számát vizsgálva szembetűnő Budapest kiemelt szerepe, továbbá egy kelet-nyugati vonalat tapasztalhatunk. Az északi és a keleti megyék közül csupán Csongrád és Hajdú-Bihar megyék emelkednek ki.

A KSH (2018-as évre vonatkozó) adataiból számítva a GDP arányos kutatás és fejlesztésre fordított kiadások tekintetében, a legmagasabb értékkel (3,44 százalékkal) Veszprém megye rendelkezik, amit (2,53 százalékos értékkel) Budapest, (2,34 százalékos értékkel) Csongrád megye és (1,86 százalékos értékkel) Hajdú-Bihar megye követ. A többi NUTS3 régió az egy százalékot sem éri el, a legalacsonyabb értékkel (0,26 százalékkal) Békés megye rendelkezik. Amennyiben a kutatás és fejlesztés területén dolgozókat hasonlítjuk össze, úgy a legmagasabb értéket Budapest éri el, ahol ezer főre jutóan közel 21 fő dolgozik ezen a területen, utána Csongrád (közel 13 fővel), Baranya (több mint 8 fővel) és Hajdú-Bihar (több mint 7 fővel) megyék következnek, melyek még az országos átlagot meghaladóak.³³

A turizmus vizsgálata során érdemes kitérni a kereskedelmi szálláshelyek számára és az azokon eltöltött vendégéjszakák számára ezer lakosra jutóan, melyeket a következő ábrák mutatnak.

8. ábra: Vendégéjszakák száma a kereskedelmi szálláshelyeken ezer lakosra, 2018 (db)

Forrás: KSH Interaktív térképek

A 8. és a 9. számú ábrákat szemlélve az eddigi legváltozatosabb képet a turizmus jelenti. A legtöbb kereskedelmi szálláshely ezer lakosra jutóan Somogy megyében található, több mint 15-ször magasabb értékkel, mint a legalacsonyabb értékkel rendelkező megye. A legmagasabb értékekkel a Balaton parti megyék rendelkeznek, továbbá némileg kitűnik még Vas és Heves megye. Az ezer lakosra jutó vendégéjszakák száma azonban átrendezi a viszonyokat. Lakosságárányosan a legtöbb turista Zala megyében száll meg, ahol az érték 15-ször magasabb, mint ami a legalacsonyabb értékkel bíró, az ország legkeletebbre fekvő megyéjében, Szabolcs-Szat-

már-Bereg megyében mérhető. Magas értékek jelentkeztek még Vas és Veszprém megyékben, amelyeket a főváros, továbbá Heves és Somogy megyék követnek. Némileg kiemelkedik még Győr-Moson-Sopron és Hajdú-Bihar megye is. A szállóvendégek egyharmada (több mint 10 millió fő) Budapesten, közel 9 százalékuk Zala, 7 százalékuk Veszprém, közel 6 százalékuk Somogy és közel 5 százalékuk Hajdú-Bihar megyében száll meg (a többi megye bőven 5 százalék alatti részesedéssel rendelkezik).

9. ábra: Kereskedelmi szálláshelyek száma ezer lakosra, 2018 (db)

Forrás: KSH Interaktív térképek

Turisztikai szempontból nemcsak a Balaton bír kiemelt jelentőséggel, míg a belföldi turisták több mint egynegyede a Balatoni turisztikai régiót választja, 16 százalékuk pedig Budapest és a Közép-Duna-vidéket, addig a külföldi turisták majdnem fele a fővárost és környékét veszi célba és csupán bő 10 százalékuk megy a Balatonra, pont mint a Dél-Alföld térségbe. Továbbá a külföldi turisták közel egynegyede a Nyugat-Dunántúl térségét választja úti célul. Az üdülőturizmuson kívül a kulturális turizmus és a gyógyturizmus jelentős szerepet tölt be, az utóbbihoz kapcsolódóan Magyarországon (2018-ban) összesen 509 fürdő üzemel (amelyekbe közel 42 millió fő vásárolt belépőt), aminek több mint a fele termál- vagy gyógyfürdő.³⁴

6. Összegzés

A tanulmány során arra kerestük a választ, hogy az 1996-ban publikált Bumeráng elmélet mennyiben jelezte előre a magyar régiók fejlődését, továbbá a közel 25 évvel ezelőtti gazdasági fejlettség miként módosult a jelenre vonatkozóan.

Összességében elmondható, hogy egyezés mutatkozott abban, hogy a Budapest–Bécs tengely mentén található magyar régiókban kiemelkedő a fejlettség az ország egészéhez viszonyítva. A modellben a Balatoni régió turisztikai régióként (több statisztikai régió kisebb részeként) mint fejlődési potenciállal bíró régióként volt meghatározva, ez igazolódott, az Észak-Dunántúl (NUTS2 szintű régió) a második legfejlettebb vidéki régió, továbbá a térség több más mutató tekintetében is fejlődést jelzett. Ezenkívül az elemzések azt is megmutatták, hogy a Keleti fal még mindig felfedezhető, az ország keleti határmenti régiói (mind a három NUTS szinten) általában a legfejletlenebb régiók közé sorolhatóak.

Mindazonáltal számos különbség is mutatkozott, ma már nem csupán a Budapest régió (NUTS3 szinten) az egyetlen fejlett régió, az egy főre jutó GDP tekintetében az országos átlagon felül teljesít Győr-Moson-Sopron és Fejér megye is. A vizsgált mutatók tekintetében a Nyugat-Dunántúl régió (és megyéi) jelentős felzárkózást jeleztek, továbbá a Duna-Tisza köze és Csongrád megye is jobban fejlődik. Azt is meg lehet állapítani, hogy turisztikai fejlődési potenciál nemcsak a Balatoni régióban (mint turisztikai régióban) volt, hanem a turizmuson belül a gyógyturizmusnak és a fővárosi turizmusnak (melyben a gyógyturizmuson kívül nagy szerepe van a kultúra turizmusnak is) kiemelt jelentősége van. A Keleti-falhoz kapcsolódóan, pedig Debrecen térségének erősödése kezdi megbontani azt.

A vizsgált – a jelenlegi magyar regionális fejlettségi állapot összehasonlítási alapjául szolgáló – geodesign modell a kilencvenes évek közepén csupán nagy vonalakban mérte föl a fejlődési potenciált Magyarországon, mindazonáltal a fő csapásvonalak többnyire helytállóak voltak, ám pontosságát számításba véve inkább hagyhatjuk rajta csupán – a térszerkezeti helyett – a geodesign jelzöt.

JEGYZETEK / NOTES

1. Lengyel Imre – Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 391. old.
2. Lengyel Imre (2010): Regionális gazdaságfejlesztés, Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák. Akadémiai Kiadó. Budapest. 385. old.
3. Lengyel–Rechnitzer (2004) 38. old.
4. Lengyel–Rechnitzer (2004)
5. Kengyel Ákos (2015): Kohéziós politika és felzárkózás az Európai Unióban. Akadémia Kiadó. Budapest. 249. old.
6. Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest. 195. old
7. u.o.
8. Káposzta József (2007): Regionális gazdaságtan. DE AMTC AVK. Debrecen. 274. old
9. Kristó Gyula (2009): A vármegyék kialakulása Magyarországon. Honismeret. 37. évf. 4. szám. 3-16. old.
10. Dr. Kováts Ferenc (1940): Magyar gazdaságtörténet: Általános gazdaságtörténeti ismeretek és Magyarország gazdaságtörténete. Sághy. Budapest. 142 old.
11. Pach Zsigmond Pál (1968): Magyar gazdaságtörténet 1848-ig I/1. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Tankönyvkiadó. Budapest. 184. old.
12. Berend T. Iván – Ránki György (1972): A magyar gazdaság száz éve. Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 329. old.
13. Beluszky Pál: A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországn. in.: Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „...ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota 9-30. old.
14. Kaposi Zoltán (2004): A 20. század gazdaságtörténete. Dialóg Campus. Budapest–Pécs. 324. old., Tímár (1986)
15. Berend–Ránki (1972), Hajdú Zoltán: A magyar földrajztudomány ország-szemlélete Trianon előtt és után. in.: Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „...ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota 31-46. old., Kaposi (2004), Reményi Lajos (1955): Magyarország a kapitalizmus általános válságának korszakában. A tőkés fejlődés feltételei az ellenforradalmi Magyarországon. A gyáripar az 1920-as években. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Felsőoktatási jegyzetellátó Vállalat. Budapest. 50. old.

16. Berend–Ránki (1972)
17. Tímár (1986)
18. Berend–Ránki (1972), Kaposi (2004)
19. Azon belül is voltak fejlődő területekre például: Sajó völgye–Miskolc, Bakonyvidéki bányászati és ipari terület, Pécs–Mecsek területére; a fővárosi szélesen értelmezett agglomerációra a főváros tehermentesítése céljából; üdülőterületi kistájtervek például: Balaton és környéke regionális terve, Dunakanyar, Velencei-tó, Tisza egész hosszára kétparti regionális terv, dél-dunai urbanizációs és ipari tengely kifejlesztésére szolgáló regionális terv.
20. Például: Ipoly-mente, Dráva-mente.
21. Perczel Károly (1989): A magyarországi regionális tervezés történetéhez. *Tér és Társadalom*. 3. évf. 80-105. old.
22. Kaposi (2004)
23. Cséfalvay Zoltán (1993): Felharmadolt ország: Magyarország regionális átrendeződése, 1989-1992. *Valóság*. 36. évf. 7. szám. 1-17. old.
24. NUTS1 szinten 3 (nagy)régió, NUTS2 szinten 7, majd 2019-től 8 régió, NUTS3 szinten pedig 20 megyei szintű régió (19 megye és Budapest) található.
25. 105/2007/EK rendelet, 176/2008/EK rendelet, 1319/2013/EU rendelet, 868/2014/EU rendelet, 2016/2066 rendelet, 2017/2391 rendelet (LAU-ról), 2019/1755 rendelet
26. Rechnitzer János (2016): Elmozdulások és törésvonalak Kelet-Közép-Európa térszerkezetében. *Tér és Társadalom*. 30. évf. 4. szám. 36-53. old.
27. u.o.
28. Szabó Pál (2009): Európa térszerkezete különböző szemléletek tükrében. *Földrajzi Közlemények*. 133. évf. 2. szám. 121-134. old.
29. Rechnitzer (2016), Szabó (2009), Szabó Pál – Farkas Máté (2014): Kelet-Közép-Európa térszerkezeti képe. *Tér és Társadalom*. 28. évf. 67-86. old.
30. Rechnitzer (2016), Szabó (2009)
31. A térképek a 2020. április 8-án elérhető legfrissebb adatokkal a KSH Térképes Interaktív Megjelenítő Alkalmazással készültek, ötös beosztással, egyenlő intervallumok módszer alkalmazása mellett.
32. Központi Statisztikai Hivatal: Összefoglaló táblák. elérhetőség: http://www.ksh.hu/stadat_eves_6_3 utolsó letöltés: 2020.04.08.
33. u.o.
34. Központi Statisztikai Hivatal: Összefoglaló táblák. elérhetőség: http://www.ksh.hu/stadat_eves_4_5 utolsó letöltés: 2020.04.08.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Artner Annamária (2016): Egyenlőtlen fejlődés és felzárkózás. Tér és Társadalom. 2016/3. szám. 113-117. old.
- Baráth Etele (2016): A régiójától leválasztott Budapest európai uniós megközelítésben. Tér és társadalom. 30. évf. 2. szám. 93-97. old.
- Beluszky Pál: A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarországn. in.: Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota 9-30. old.
- Berend T. Iván – Ránki György (1972): A magyar gazdaság száz éve. Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 329. old.
- Berend T. Iván – Ránki György (1974): Gazdaság és Társadalom: Tanulmányok hazánk és Kelet-Európa XIX-XX. századi történetéről. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 670. old.
- Berend T. Iván – Ránki György (1976): Közép- Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 724. old.
- Cséfalvay Zoltán (1993): Felharmadolt ország: Magyarország regionális átrendeződése, 1989-1992. Valóság. 36. évf. 7. szám. 1-17. old.
- Cséfalvay Zoltán (1999): Helyünk a nap alatt...Magyarország és Budapest a globalizáció korában. Kairosz Kiadó / Növekedéskutató. Győr. 227. old.
- Egri Zoltán – Kőszegi Irén Rita (2018): A gazdasági-társadalmi (komplex) térszerkezet kelet-közép-európai képe. Területi Statisztika. 58. évf. 1. szám. 27-56. old.
- Gorzela, Gregorz (1996): The Regional Dimension of Transformation in Central Europe. Regional Studies Association. London. 160. old.
- Győri Róbert – Mikle György (2017): A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910-2011. Tér és társadalom. 31. évf. 3. szám. 143-165. old.
- Hajdú Zoltán: A magyar földrajztudomány országszemlélete Trianon előtt és után. in.: Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota 31-46. old.
- Kaposi Zoltán (2004): A 20. század gazdaságtörténete. Dialóg Campus. Budapest–Pécs. 324. old.
- Káposzta József (2007): Regionális gazdaságtan. DE AMTC AVK. Debrecen. 274. old.
- Kristó Gyula (2009): A vármegyék kialakulása Magyarországon. Honismeret. 37. évf. 4. szám. 3-16. old.

- Dr. Kováts Ferenc (1940): Magyar gazdaságtörténet: Általános gazdaságtörténeti ismeretek és Magyarország gazdaságtörténete. Sággy. Budapest. 142 old.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 391. old.
- Lengyel Imre (2010): Regionális gazdaságfejlesztés, Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák. Akadémiai Kiadó. Budapest. 385. old.
- Nemes Nagy József (1998): A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest. 195. old
- Nemes Nagy József – Szabó Pál (2014): Európa modern egységesülése és tagozódása. Tér és Társadalom. 30. évf. 4. szám. 17-35. old.
- Pach Zsigmond Pál (1968): Magyar gazdaságtörténet 1848-ig I/1. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Tankönyvkiadó. Budapest. 184. old.
- Pásztor Cecília (szerk.) (2002): „...ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nagy Iván Történeti Kör, Nógrád Megyei Levéltár és Szindbád Kht. Balassagyarmat–Várpalota. 558. old.
- Perczel Károly (1989): A magyarországi regionális tervezés történetéhez. Tér és Társadalom. 3. évf. 80-105. old.
- Philipp Ther (2013): Divergencia a konvergenciában. Gondolatok a kelet-közép-európai rendszerváltozások történetéhez. Aetas. 28. évf. 4. szám. 5-21. old.
- Rechnitzer János (2016): Elmozdulások és törésvonalak Kelet-Közép-Európa térszerkezetében. Tér és Társadalom. 30. évf. 4. szám. 36-53. old.
- Rechnitzer János (2019): Nagyvárosok a magyar területi politikában és területfejlesztésben a rendszerváltozástól napjainkig. Tér és Társadalom. 33. évf. 1. szám. 3-26. old.
- Reményi Lajos (1955): Magyarország a kapitalizmus általános válságának korszakában. A tőkés fejlődés feltételei az ellenforradalmi Magyarországon. A gyár-ipar az 1920-as években. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Felsőoktatási jegyzetellátó Vállalat. Budapest. 50. old.
- Szabó Pál (2009): Európa térszerkezete különböző szemléletek tükrében. Földrajzi Közlemények. 133. évf. 2. szám. 121-134. old.
- Szabó Pál – Farkas Máté (2014): Kelet-Közép-Európa térszerkezeti képe. Tér és Társadalom. 28. évf. 67-86. old.
- Szilágyi István (2018): Geopolitika. PAIGEO. Budapest. 376. old.
- Tímár Lajos (1986): A gazdaság térszerkezete és a városhálózat néhány sajátossága a két világháború közötti Magyarországon. MTA Regionális Kutatások Központja. Pécs. 113 old.